

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تن؛ ترجمان جان

تأملاتی فلسفی در باب تعامل نفس و بدن

احمد شه‌گلی

عضو هیئت علمی مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران



انستیتوت
مرکز پژوهش‌های
علوم انسانی اسلامی
صدرا

مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا

تن؛ ترجمان جان

تأملاتی فلسفی در باب تعامل نفس و بدن

نویسنده: احمد شه‌گلی

ویراستار: حمیدرضا عرفانی‌فر

طراحی جلد: یوسف بهرخ / صفحه‌آرا: اعظم یزدلی

چاپ اول: زمستان ۱۴۰۳

شمارگان: ۲۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۸۲۸۲-۲۶-۸

سرشناسه: شه‌گلی، احمد، ۱۳۶۳-

عنوان و نام پدیدآور: تن؛ ترجمان جان: تأملاتی فلسفی در باب تعامل

نفس و بدن / احمد شه‌گلی؛ ویراستار حمیدرضا عرفانی‌فر.

مشخصات نشر: تهران: مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا،

انتشارات، ۱۴۰۳.

مشخصات ظاهری: ۲۴۸ ص.

شابک: 978-622-8282-26-8

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه.

عنوان دیگر: تأملاتی فلسفی در باب تعامل نفس و بدن.

موضوع: خود(فلسفه)

Self (Philosophy)

جسم و جان -- فلسفه

Mind and body -- Philosophy

بدن انسان(فلسفه)

Human body (Philosophy)

مرکز پژوهش‌های علوم انسانی اسلامی صدرا. انتشارات

رده بندی کنگره: BD۴۵۰

رده بندی دیویی: ۱۲۶

شماره کتابشناسی ملی: ۱۰۰۰۴۶۳۹

نشانی: تهران، خیابان شهید مطهری،

خیابان میرعماد، پلاک ۲۳، طبقه سوم

تلفن مرکز پخش: ۹۶۶۵۷۸۰۱ و ۹۶۶۵۷۸۰۳

این کتاب با مشارکت مالی سازمان اوقاف و امور

خبریه و سازمان تبلیغات اسلامی منتشر شده است.

حق چاپ برای ناشر محفوظ و نقل نوشته‌ها با ذکر منبع بلامانع است.

www.sccsr.ac.ir

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱۳
فصل اول: مفاهیم و مبانی تعامل نفس و بدن.....	۱۷
مبحث اول: چیستی بدن.....	۱۹
تعریف بدن.....	۱۹
تأملی در فهم حقیقت بدن.....	۲۲
مزاج بدن.....	۲۴
«طبیعت» بدن.....	۲۸
بدن چه ترکیبی دارد؟.....	۲۹
اقسام بدن.....	۳۲
تفاوت بدن طبیعی و مثالی.....	۳۳
انحای تعینات ابدان انسانی.....	۳۵
مبحث دوم: چیستی نفس.....	۳۷
تعریف نفس.....	۳۷
وجود نفس.....	۴۰
تجرد نفس.....	۴۱
قوای نفس.....	۴۳
مبحث سوم: موضوعات بنیادین تعامل نفس با بدن.....	۴۶

۴۶	نفس؛ مبدأ آثار و افعال بدن.....
۴۷	سریان قوا در بدن.....
۴۹	تعلق ذاتی نفس به بدن.....
۵۲	رابطه اتحادی نفس و بدن.....
۵۷	بدن؛ مرتبه نازله نفس.....
۶۰	حقیقت واحد نفس و بدن.....
۶۱	وحدت تشکیکی نفس و بدن.....
۶۳	تبیین رابطه نفس با بدن از طریق تمثیل.....
۷۲	معضل چگونگی ارتباط نفس مجرد با بدن مادی.....
۷۶	تأملی در مسئله ارتباط مادی با مجرد.....
۸۰	ارتباط نفس با بدن مادی بعد از مرگ.....
۸۱	از منظر فلسفی.....
۸۷	از منظر دینی.....
۹۱	دیدگاه برگزیده.....
۹۱	الف) روش بحث در مسئله مذکور.....
۹۳	ب) وجود جزء ثابت در بدن.....
۹۶	ج) تفاوت حکم از جهت افراد و زمان.....
۱۰۰	د) نوع ارتباط نفس با بدن بعد از مرگ.....
۱۰۳	فصل دوم: احکام عقلی تعاملات نفس و بدن.....
۱۰۵	مبحث اول: رویکرد فیلسوفان اسلامی به تعامل نفس و بدن.....
۱۰۹	مبحث دوم: امکان تعامل نفس و بدن.....
۱۱۲	مبحث سوم: قلمرو تعامل نفس و بدن.....
۱۱۴	مبحث چهارم: ویژگی تعاملات نفس و بدن.....

۱. تعامل طرفینی نفس و بدن	۱۱۴
۲. تعلق تشکیکی نفس به اجزای بدن	۱۱۶
۳. سطوح مختلف ظهورات نفس و بدن	۱۱۹
۴. خودکفایی ظهورات در مرتبه بدنی	۱۲۲
۵. تقدم رتبی نفس در تعاملات طرفینی	۱۲۳
۶. تأثیر اوصاف نفسانی و بدنی در تعامل متقابل	۱۲۶
۷. تأثیر و تأثر در جنبه خاص	۱۲۷
۸. تعاملات شبکه‌ای نفس و بدن	۱۲۹
۹. اشتغال نفس به بدن؛ علل و آثار آن	۱۳۰
۱۰. احکام عقلی اشتغال نفس به بدن	۱۴۰

فصل سوم: گونه‌های تعامل نفس و بدن	۱۴۵
مبحث اول: گونه‌های نقش نفس نسبت به بدن	۱۴۷
۱. تدبیر بدن	۱۴۸
۲. تصور نفسانی و تغییر وضعیت بدن	۱۵۰
۳. فکر و اندیشه و تغییر هیئت بدن	۱۵۲
۴. قوت نفس و نیازهای بدنی	۱۵۴
۵. معنویت نفس و قدرت بدن	۱۵۵
۶. مکانت نفس و سالم ماندن جسد	۱۵۶
۷. اراده نفس و قدرت بدن	۱۵۶
۸. حالت نفسانی و اثر بدنی	۱۵۷
۹. قدرت نفس و بیماری	۱۵۸
نکات	۱۵۹
مبحث دوم: گونه‌های نقش بدن نسبت به نفس	۱۶۰

۱. زمینه‌سازی حدوثِ نفس ۱۶۰
۲. زمینه‌ساز تعیینِ نفسِ خاص ۱۶۰
۳. زمینه‌ساز شکل‌گیری ادراک ۱۶۱
۴. زمینه‌ساز تحققِ صفاتِ نفسانی ۱۶۳
۵. اشتغال به بدن و محدودیتِ نفس ۱۶۳
۶. اشتغالِ نفس و انصراف از بدن ۱۶۴
۷. تدارکِ مبادی عملِ بدنی ۱۶۶
۸. مزاجِ بدن و شناخت ۱۶۷
۹. ملکه شدنِ عمل ۱۷۰
۱۰. وضعیتِ فیزیولوژیکی بدن و حکایتگریِ قوه متخیله ۱۷۲
۱۱. وضعیتِ فیزیولوژیکی بدن و حالاتِ نفسانی ۱۷۴
۱۲. هیئتِ بدنی و صفتِ نفسانی ۱۷۵
۱۳. اختلالِ بدن و انصرافِ فکریِ نفس ۱۷۷
۱۴. اقتضایِ بدنی و حالاتِ نفسانی ۱۷۸
۱۵. تغذیه بدن و حالاتِ نفسانی ۱۷۸
- نکات ۱۷۹

فصل چهارم: تعاملِ کلیِ نفس و بدن: طرح یک رهیافت ۱۸۱

- مبحث اول: دیدگاه تعاملِ کلی و فراگیر ۱۸۳
- تبیین دیدگاه تعاملِ کلی و فراگیرِ نفس و بدن ۱۸۴
- استدلال بر تعاملِ کلیِ نفس و بدن ۱۸۴
۱. رابطه اتحادیِ نفس و بدن ۱۸۵
۲. وجودِ واحدِ متصلِ انسانی ۱۸۵
۳. رابطه قوایِ نفسانی با ابزار قوا ۱۸۷

۴. حیثیت ذاتی و عارضی نفس.....	۱۸۸
۵. ظهورات طولی حقایق انسانی.....	۱۸۹
مبحث دوم: سنخیت تعاملات.....	۱۸۹
مبحث سوم: صورت‌بندی تعاملات.....	۱۹۱
انحای نقش نفس و بدن نسبت به همدیگر.....	۱۹۱
مجاری ظهور حالات نفسانی در بدن.....	۱۹۲
نکاتی درباره رهیافت.....	۱۹۴
مبحث چهارم: شواهد و مؤیدات رهیافت تعامل کلی.....	۱۹۵
گفتارهایی از حکما.....	۱۹۶
شواهدی از متون دینی.....	۲۰۰
شواهدی از علم فراست.....	۲۰۴
یافته‌های علوم.....	۲۰۶
مبحث پنجم: دلالت‌های رهیافت «تعامل کلی نفس و بدن».....	۲۰۹
دلالت‌ها در علم النفس فلسفی.....	۲۰۹
دلالت‌ها در علم روان‌شناسی.....	۲۱۴
دلالت‌های تربیتی.....	۲۱۷
فهرست منابع.....	۲۲۱
نمایه‌ها.....	۲۳۱

تقديم به

امام على عليه السلام ؛ نفس نبی صلی الله علیه و آله

پیشگفتار

علم النفس، از دیرباز، از مهم‌ترین بخش‌های فلسفه بوده است که به جهت پیوند آن با حقیقت انسان، جایگاه والایی در بین مباحث فلسفی دارد. حکما علم النفس را از مباحث ارزشمند حکمت می‌دانند. براساس رویکردِ ابتدای شرافت علم به شرافت موضوع، علم النفس به جهت جایگاه نفس انسانی، از مرتبه والایی برخوردار است. مسئله «رابطه بدن و نفس» یکی از مباحث علم النفس است. این بحث با سرنوشت مباحثی مانند حدوث نفس، تناسخ، استکمال نفس، مرگ، معاد و بسیاری از ابواب علم النفس ارتباط تنگاتنگی دارد. بر همین اساس، نحوه مواجهه با این موضوع، در جهت‌گیری مسائل علم النفس تأثیرگذار است. علاوه بر آن، دلالت‌ها و امتدادهای بحث رابطه نفس و بدن، در سایر دانش‌های مرتبط مانند روان‌شناسی، علوم تربیتی و اخلاق، موضوعی است که علاوه بر اهمیت آن در دنیای امروز، می‌تواند باب مطالعات میان‌رشته‌ای را فراهم کند.

در بحث رابطه نفس و بدن با رویکرد فلسفی آثار مختلفی نوشته شده است. تلقی رایج این است که به اندازه کافی در این موضوع، پژوهش انجام شده است، اما دشواری این موضوع، قلت آثار بنیادی در این بحث و غلبه رویکرد توصیفی و گزارشی، نیاز به تطبیق و کاربست آن با سایر دانش‌ها، همچنان ضرورت پژوهش در این موضوع را دوچندان کرده است. در این اثر سعی شده، تبیین جدیدی از برخی از مباحث مانند رابطه

اتحادی نفس و بدن، چگونگی رابطه مادی با مجرد، چگونگی تعامل نفس با بدن و تبیین دلالت‌های آن، صورت گیرد. براین اساس این اثر درصدد تبیین، بازخوانی و طرح رهیافت، در پاره‌ای از مسائل مربوط به «تعامل نفس و بدن» است.

در این کتاب برای تبیین موضوعات نفس و بدن، مباحثی مانند بحث مزاج، براساس علوم طبیعی قدیم پرداخته شده است. در فلسفه اسلامی علم‌النفس با این مباحث گره خورده است؛ بنابراین برای تبیین و فهم دیدگاه حکما، توضیح این موضوعات ضروری است؛ بحث مزاج هم از گذشته و نیز امروز به لحاظ نظری به عنوان یک نظریه علمی در مراکز علمی مطرح است و هم به لحاظ تجربی و عملی، تعداد قابل توجهی از پزشکان براساس این نظریه به درمان بیماری‌ها می‌پردازند و در این زمینه توفیقات چشمگیری دارند.

مباحث این کتاب در چهارچوب سنت علم‌النفس فلسفه اسلامی با رویکرد صدرایی نگاشته شده و رهیافت‌های آن نیز در امتداد همین سنت است. البته پذیرش چهارچوب فکری علم‌النفس صدرایی به معنای پذیرش تمامی مباحث حکمت متعالیه در علم‌النفس و نیز به معنای عدم استفاده از دستاوردهای سایر حکما نیست. چهارچوب کلی علم‌النفس صدرایی در برخی از مباحث و نیز در ارجاع به آثار ملاصدرا بیشتر نمود دارد. با وجود این، از آثار سایر حکما به خصوص ابن سینا استفاده شده است. علم‌النفس در فلسفه اسلامی با تطورات و تحولات مختلفی همراه بوده است. در عین حال اشتراکات زیادی در مبانی با یکدیگر دارند؛ برخی از موضوعات قابلیت طرح در بین فیلسوفان برجسته را دارند. از این رو سعی شده از ظرفیت سایر حکمای اسلامی در تبیین برخی از موضوعات استفاده شود؛ بنابراین این اثر درصدد طرح برخی از موضوعات در مسئله تعامل

نفس و بدن، با استفاده از ظرفیت علم النفس فلسفه اسلامی با تأکید بر رویکرد صدرایی است.^۱

نگارنده در فصل چهارم، رهیافت خاصی از نحوه تعامل نفس و بدن ارائه کرده است. این رهیافت «تعامل کلی نفس و بدن» نامیده شده است. بر اساس این رهیافت، هر امر نفسانی، اعم از امور ادراکی و حالات نفسانی تأثیراتی در بدن ایجاد می‌کند. همچنین هرگونه فعل بدنی مسبوق به اراده در نفس و حالات نفسانی تأثیرگذار است. لازمه تعامل کلی و فراگیر نفس و بدن این است که همه امور نفسانی ظهور بدنی و همه افعال بدنی معطوف به اراده، ظهور نفسانی دارند. طبق این رویکرد، دامنه شبکه تعاملات نفس و بدن فراگیر و گسترده است. هر حالت نفسانی، امری مسانخ با خود را در بدن به وجود می‌آورد. امور مختلف نفسانی با تفاوت‌هایی که با همدیگر دارند، آرایش مادی خاصی در جسم ایجاد می‌کنند. بنابراین متناسب با هر ادراک و حالت نفسانی، حالت جسمی خاصی در بدن پیدا می‌شود. خصایصی از قبیل ترس، شجاعت، ذکاوت، سفاهت، کینه، حسد، محبت و... هرکدام ظهور خاصی در بدن دارند. بدن، آیینه احوال نفس است. بر همین اساس عنوان کتاب را «تن؛ ترجمان جان» نهادیم. مراد از جان، نفس است. بدن، ترجمان احوال نفس و جلوه‌گاه ظهور آن است. اگر کسی دارای فراست باشد، از ظاهر انسان به باطنش پی می‌برد. از طرف دیگر بدن و امور بدنی در عمیق‌ترین لایه‌های نفسانی انسان یعنی شناخت و باور او تأثیر دارد. پذیرش این موضوع مسئله‌ای را فراروی دانش‌هایی که با بدن یا نفس سروکار دارند،

۱. برخی از مطالب این کتاب پیش‌تر در مقالات بنده منتشر شده است. همچنین، در مواردی که نیاز به طرح مسئله‌ای بوده که قبلاً در مقالاتم به آن پرداخته‌ام، برای اجتناب از تکرار نگارش و صرفه‌جویی در زمان، از آن مباحث با اعمال تغییرات و اضافاتی استفاده شده است. در ابتدای هر بخش، به این موارد اشاره شده است.

قرار می‌دهد و آن توجه به تعاملات مستمر و گسترده نفس و بدن است. تعاملات مستمر و تنگاتنگ نفس و بدن با یکدیگر در حوزه‌های شناختی، عاطفی، رفتاری و گفتاری انسان نقش عمده‌ای ایفا می‌کند، از همین رو این موضوع تأثیرات قابل توجهی بر حوزه‌های علم النفس، روان‌شناسی و علوم تربیتی می‌گذارد.

اکنون که لطف و عنایت الهی، ما را در نگارش این اثر یاری کرد، به شکرانه این توفیق، خداوند متعال را حمد و سپاس می‌گوییم و از همه کسانی که در مراحل مختلف نگارش این اثر، بنده را یاری کرده‌اند، صمیمانه تشکر می‌کنم. از ارزیابان محترم طرح که اثر را به دقت خواندند و نکاتی را متذکر شدند و همچنین از دوست عزیزم، دکتر سعید حسن‌زاده که متن را مطالعه کردند و مطالب مفیدی را بیان کردند، قدردانی می‌کنم. همچنین از همسر گرامی‌ام که با بردباری و فراهم آوردن فضای مناسب در منزل، زمینه انجام فعالیت‌های علمی مرا فراهم کرده‌اند، کمال تشکر و قدردانی را دارم.

«و ما توفیقی الا بالله»

احمد شه‌گلی

مهرماه ۱۴۰۳